

فصلنامه علمی، پژوهشی فقه و مبانی حقوق اسلامی سال سیزدهم / شماره ۳ / پاییز ۱۳۹۹

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۸/۱۳

تاریخ بازنگری: ۹۹/۰۲/۳۱

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۶/۱۷

تاریخ انتشار: ۹۹/۰۹/۳۱

مطالعه تطبیقی مبانی نظری، اهداف و شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی؛ در حقوق موضوعه ایران، فرانسه و انگلستان

احمد میرزائی گرمی^{۱*} علیرضا لطفی دودران^{۲*} مظفر باشکوه^۳

چکیده

مسئولیت مدنی موضوع بسیار گسترده‌ای و اصل لزوم جبران خسارت، به عنوان یکی از اصول بنیادین حقوق مسئولیت مدنی، در حقوق ایران و از سوی بعضی از حقوقدانان و نظام‌های حقوقی از جمله فرانسه و انگلستان مورد پذیرش واقع شده است؛ اما هر کدام از نظام‌های حقوقی فوق‌الذکر، برای نیل به هدف، شیوه‌های متفاوتی را اتخاذ کرده‌اند و در این زمینه مسئولیت مدنی می‌تواند نقش مهمی در تنبیه وارد کننده زیان و بازداشتن وی از ارتکاب مجدد فعل زیان‌بار در آینده داشته باشد؛ اما عدم تناسب بین میزان خسارت پرداخت شده و بازدارندگی و نوع و درجه تقصیر همچنین وجود مسئولیت‌های نیابتی و محض و مسئولیت شناخته شدن افراد به دلیل اشتباه و حوادث اتفاقی غیر قابل اجتناب نوعی بودن معیار تقصیر و امکان بیمه مسئولیت مدنی جستجوی این هدف را از طریق مسئولیت مدنی با محدودیت‌هایی مواجه ساخته است؛ به همین دلیل عده‌ای معتقدند که از راه‌های دیگر مانند ضمانت اجراهای کیفری یا ایجاد انگیزه مالی و مقررات انتظامی و نظارتی بهتر می‌توان به این هدف دست یافت. این تحقیق به منظور کمک به ایجاد یک سیستم صحیح مسئولیت مدنی و رفع خلأهای قانونی در اجرای صحیح مقررات مربوط به جبران خسارت زیان‌دیده، اطلاع از تشابهات و تفاوت‌ها را فرا راه محققین قرار می‌دهد تا در رفع مشکلات مطروحه مورد استفاده قرار دهند. این مقاله، به روش توصیفی - تحلیلی و با رویکرد تطبیقی، در جهت تبیین مبانی نظری، اهداف و شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی، در حقوق ایران، فرانسه و انگلستان مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: مطالعه تطبیقی، جبران خسارت، مسئولیت مدنی، حقوق ایران، حقوق فرانسه و انگلستان.

۱- دانشجوی دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل، گروه حقوق، رشته حقوق خصوصی. ایمیل: ahmad.mirzaee1963@gmail.com

۲- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل، گروه حقوق، رشته حقوق خصوصی. نویسنده مسئول، ایمیل: drlotfi1346@yahoo.com

۳- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل، گروه حقوق، رشته حقوق خصوصی. ایمیل: m.bashokouh39@gmail.com

مقدمه

برقراری عدالت اگر تنها هدف علم حقوق نباشد، مهم‌ترین و عمده‌ترین هدف آن است و در عصر حاضر هیچ گونه فعالیت اجتماعی را نمی‌توان یافت که مسئولیت مدنی در آن نقش نداشته باشد. مسئولیت مدنی را می‌توان به دو بخش قراردادی و قهری تقسیم کرد. در صورتی که بین اشخاصی در قالب فرد یا گروه، قراردادی منعقد شود و در آن فرد یا افرادی به طرف دوم قرارداد، خسارتی وارد کند یا در اجرای قرارداد وقفه بیندازند، در صورتی که تحقق این زیان وارده اثبات شود، مسئولیت قراردادی به وجود می‌آید؛ اما در شرایط عکس این حالت و در صورت عدم احراز موارد فوق‌الذکر و تردید، اصل بر مسئولیت قهری است. در واقع مسئولیت قهری، تکلیف به جبران خسارتی است که بدون رابطه‌ای قراردادی ایجاد شده است. با نگاهی به حقوق رم تعهد عبارت است از رابطه حقوقی، مالی و شخصی بین دو یا چند شخص که بر مبنای آن یک طرف بتواند طرف دیگر را وادار به انجام کار یا ترک کاری کند. در تعریف فوق، منبع ایجاد تعهد مورد نظر نیست و در یک تقسیم بندی کلی، تعهد یا قراردادی است یا غیرقراردادی که مصداق مبتلابه تعهدات غیرقراردادی، مسئولیت مدنی است (حسین و ابوالحسن، ۲۰۱۰: ۵۰).

در مورد اهداف هر کدام از این دو مسئولیت باید گفت هدف مسئولیت قراردادی تضمین شرایط الزام‌آور قراردادها و هدف مسئولیت قهری تضمین تکالیف عمومی است؛ در صورتی که برای هر کدام از این دو مورد نیاز به اقامه دعوی باشد، مرجع صالح رسیدگی برای مسئولیت قراردادی، دادگاه حوزه‌ای است که قرارداد در آنجا منعقد شده یا دادگاه محل اقامت خوانده (فردی که مسبب وقوع خسارت شده است) که نیازی به اثبات ندارد. در واقع به صرف عدم انجام تعهدات قراردادی، قصور محرز می‌شود و برای دعوی مسئولیت قهری، دادگاه محل اقامت خوانده دارای صلاحیت است و شخص زیان‌دیده باید ادله‌ای مبنی بر وقوع خسارت ارائه داده و آن را اثبات کند. با توجه به اینکه تفکیک این دو مسئولیت کمی دشواری است، تخمین و تعیین خسارت وارد شده مشکل است. همچنین به دلیل دوگانگی احکام مرتبط با این دو موضوع ممکن است اشتباهات و نتایج نامعقولی به بار آید؛ بدین شکل که اگر نوع مسئولیت در دعوی اشتباه فرض شود و ادله اثبات بنا بر آن اشتباه تهیه شوند، ممکن است دعوی رد شده و به همین دلیل، باید دوباره و از نو، مراحل طرح دعوی انجام شود. همچنین خسارت به‌بارآمده ممکن است از دید برخی مسئولیت قهری و از دید برخی دیگر مسئولیت قراردادی انگاشته شود که این موضوع به دلیل زاویه بررسی موضوع است. مسئولیت قراردادی با توجه به توافق طرفین که ناشی از اراده آنهاست، شکل می‌گیرد، این در حالی است که اراده قانونگذار در مسئولیت قهری شرط است. چیزی که مساله تشخیص قهری یا قراردادی بودن را در دنیای امروز برای ما سخت کرده است و این امر باعث شده که بسیاری از دولت‌ها در حوزه قراردادها هم وارد شده‌اند تا برخی شروط قراردادها شکل قانونی پیدا کند. در نهایت شباهت مرزهای این دو مسئولیت دلیلی بر گنگ بودن تشخیص نخواهد بود و قانونگذار با جداسازی نظری این دو مسئولیت، راه را برای مطالبه خسارت هموار ساخته است؛ در واقع قوانین به‌گونه‌ای تدوین شده‌اند که هیچ خسارتی بدون جبران باقی نماند. امروزه بر اثر نظر مساعدی که قانون و رویه قضایی درباره جبران خسارت دارد، زیان‌دیدگان تشویق می‌شوند دعوی مسئولیت مدنی طرح کنند تا از این راه غرامت قابل ملاحظه‌ای به دست آورند. وانگهی با گسترش بیمه اجباری یا اختیاری مسئولیت، به جای واردکننده زیان، بیمه‌گر خسارت می‌پردازد، و در این صورت، ملاحظات اخلاقی که ممکن است مانع مطالبه خسارت از شخص

واردکننده زیان باشد، مانعی در راه جبران خسارت پدید نمی‌آورد. اهمیت این اصل به گونه‌ای است که حتی برخی از حقوقدانان فرانسوی از آن به عنوان «حق جبران خسارت» نام برده‌اند. در اهمیت مبنای مسئولیت مدنی مبالغه‌آمیز نیست که گفته شود مبنای مسئولیت مدنی، مهم‌ترین مسئله در حقوق خصوصی است (موسی‌حسینی، ۱۳۹۶: ۲)، با این وصف، جبران خسارت زیان‌دیده از طریق مسئولیت مدنی، بخش مهمی از امنیت قضایی و حقوقی مردم را تأمین می‌کند و لاجرم بازرس و کنترل مداوم مقررات و رویه‌های جاری از جهت خاصیت جبران‌کنندگی آنها، جهت جلوگیری از انحراف و نشان دادن نقاط قوت و ضعف مقررات و یافتن خلأهای قانونی و حقوقی آنها ضروری است. در حقوق این سه کشور انواع مختلف ضررهای مادی و معنوی و جسمی با روش واحدی قابل جبران نیستند. بدین لحاظ در این نوشتار، ابتدا در بخش اول به مبانی نظری، اهداف و شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی؛ در حقوق ایران پرداخته، و سپس به ترتیب در بخش دوم و سوم؛ این موضوع در حقوق فرانسه و انگلستان مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد:

بخش اول: مبانی نظری، اهداف و شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی، در حقوق ایران

یکی از موضوعات مهم جامعه، تحلیل جبران خسارت‌ها در مسئولیت مدنی می‌باشد. جبران خسارت به عنوان غلیت قواعد مسوولیت مدنی بر آن است شیوه‌های موثر و متناسب با شرایط امروزی جبران خسارت را مطالعه نموده و امکانات موجود در متون حقوق و فقهی را در یافتن بهترین راهها جهت اعاده وضع پیشین زیان دیده بررسی نماید (باقرزاده، ۱۳۷۷: ۱۱). مسئولیت مدنی در معنای عام، شامل مسئولیت قراردادی و مسئولیت قهری، که همان مسئولیت مدنی در معنای خاص می‌باشد. یکی از عواملی که برای تحقق مسئولیت قراردادی و مسئولیت مدنی، هر دو لازم است وجود ضرر یا خسارت می‌باشد که جبران آن هم در هر نوع مسئولیتی باید دارای شرایط ویژه‌ای باشد؛ بنابراین چنانچه خسارت بدون جبران باقی بماند، حق مفهوم عینی خود را از دست داده و صرفاً جنبه ذهنی خواهد داشت. آنچه امروزه می‌تواند در جهت حفظ ثبات قراردادها و تضمین حقیقی برای اجرای تعهد به کار رود، جبران مناسب و کامل خسارت می‌باشد. چرا که متعهد قراردادی را، ملزم به اجرای تعهد می‌گرداند و از طرف دیگر، نقض تعهدات را به‌طور چشمگیری کاهش می‌دهد (آقابابا، ۱۳۹۷: ۵۶). در مسئولیت مدنی، یک واقعه حقوقی، سبب ایجاد تعهد است؛ چنانچه با ارتکاب فعل زیانبار یا نقض تعهد، بین زیان دیده و فاعل فعل زیانبار، تعهد یا الزامی پدید می‌آید؛ یک نوع رابطه دینی که زیان دیده را طلبکار و فاعل فعل زیان بار را متعهد به جبران می‌نماید. همان گونه که یک قرارداد می‌تواند بین متعهد و متعهدله، ایجاد تعهد نماید (یزدانیان، ۱۳۹۹: ۲۲).

مبحث اول: مبانی نظری جبران خسارت

در حقوق ایران، مسئولیت‌های مدنی یا مبتنی بر تقصیر و یا بدون تقصیرند؛ تقسیم‌بندی که بی‌شبهت با تقسیمات کلی حاکم بر حقوق انگلستان نیست. ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی و قاعده تسبیب، بیان‌کننده شباهت مسئولیت‌های مبتنی بر تقصیرند و اتلاف، نماد مسئولیت‌های بدون تقصیر محسوب می‌شود. تصویب قانون مسئولیت مدنی در سال ۱۳۳۹، تحت تأثیر حقوق اروپایی، به معنای تثبیت جایگاه مسئولیت مبتنی بر تقصیر در ایران بوده است (صفایی و همکاران،

۱۳۹۳: ۸۳-۸۲). رابطه ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی با ماده ۳۲۸ قانون مدنی را باید رابطه عموم و خصوص مطلق دانست نه عموم و خصوص من وجه (بهرامی احمدی، ۱۳۸۸: ۱۸۷). زیرا در ماده ۳۲۸ برای جبران زیان سه شرط لازم است: وجود ضرر، عمل زیان بار، رابطه سببیت. بنابراین در صورت وجود این سه شرط بدون نیاز به تقصیر، خسارت باید جبران شود؛ اما ماده ۱ ق.م.م. امر دیگری را بر سه مورد فوق افزوده است که در آن، اثبات تقصیر (عمدی یا غیرعمدی) به عهده شاکی یا زیان دیده قرار داده شده است. برخی حقوقدانان معتقدند که ماده ۱ ق.م.م. ناسخ قواعد اتلاف است؛ زیرا رابطه سببیت کافی نبوده و شرط ایجاد مسئولیت، تقصیر است. بنابراین ماده مذکور با قواعد اتلاف علی الخصوص، اتلاف غیرعمد در تعارض بوده و قانون لاحق، قوانین سابق را نسخ می نماید (امامی، ۱۳۸۵: ۵۸۷؛ حسینی نژاد، ۱۳۸۹: ۱۶۵). اما به نظر می رسد باید دیدگاهی را پذیرفت که بیان می دارد: ماده ۱ به معنای ممنوع شناختن مسئولیت های بدون تقصیر نیست (امیری، ۱۳۸۵: ۱۸۵؛ قاسم زاده، ۱۳۸۸: ۵۷). زیرا اولاً: از لحاظ منطقی ماده ۱ تعارضی با قاعده اتلاف نداشته و تنها مفهوم مخالف آن، دلالت بر نپذیرفتن مسئولیت مدنی دارد. ثانیاً: قواعد اتلاف از جهت موضوع در برابر قانون مسئولیت مدنی خاصی بوده و در نتیجه، بین خاص قدیم و عام جدید، عدم ناسخ خاص نمی شود. ثالثاً: اصل ۴ قانون اساسی تفسیری را می پذیرد که سازگارتر با حقوق اسلام باشد و اتلاف را نسخ ننماید. رابعاً: در صورت پذیرش این امر که قانون، تلف مستقیم مال دیگری را تقصیر دانسته، تعارض به وجود نخواهد آمد و توهم ضمنی از بین می رود. خامساً: تقصیر در مفهوم اجتماعی تجاوز از رفتار انسانی متعارف است و تمرکز بر این امر امکان تعارض را در بسیاری موارد کاهش می دهد. سادساً: مصلحت اجتماعی اقتضای آن دارد که مسئولیت بدون تقصیر حذف نشود و نظام حقوقی موجود در هم نریزد (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۲۱۷-۲۱۸؛ قاسم زاده، پیشین: ۵۸).

به نظر می رسد وضع قانون مسئولیت مدنی خود مهر تأییدی بوده بر اهمیت و استقلال تسبیب است. تسبیب یعنی فراهم آوردن سبب تلف مال غیر، و برای تحقق این موجب ضمان قهری، وجود تقصیر، شرط است. البته لزوم تقصیر به صراحت در هیچ ماده ای نیامده است؛ اما در برخی موارد مسئولیت منوط است به وجود خطای مسبب که از آن جمله می توان به ماده ۳۳۱ تا ۳۳۴ ق.م.م. اشاره نمود (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۲۱۲). بنابراین برای تعریف تسبیب می توان عناصری را برشمرد (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۲: ۱۹۸). که این عناصر عبارتند از: وجود فعل یا ترک فعل، احتمال نوعی وقوع ضرر، انتساب عرفی اضرار به فاعل یا تارک فعل و قابلیت نکوهش مرتکب (یا عدوان عرفی) در مورد مسئولیت های بدون تقصیر در حقوق ایران نیز باید به اتلاف در ماده ۳۲۸ قانون مدنی اشاره کرد، که بی شباهت به ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی فرانسه نیست (حسینی نژاد، پیشین: ۱۴۵). در این ماده نظریه خطر یا مسئولیت را به راحتی می توان دریافت. به طور کلی در مسئولیت های بدون تقصیر اگر فاعل زیان مرتکب تقصیر شده باشد، زیان دیده برای مطالبه خسارت، دو راه پیش رو دارد: یا می تواند بدون اثبات تقصیر، انتساب زیان را به فاعل زیان را اثبات نموده و یا با اثبات تقصیر، جبران خسارت را مطالبه نماید. البته این در حالی است که هر دو نوع مسئولیت مربوط به یک شخص باشد. اما در صورتی که دو نوع مسئولیت (یکی بدون تقصیر و دیگری مبتنی بر تقصیر) به دو شخص منتسب باشند، به نظر مسئولیت مبتنی بر تقصیر مقدم است. برای مثال در ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی، مسئولیت مبتنی بر تقصیر محافظ در عدم مراقبت کافی، مقدم است بر مسئولیت بدون تقصیر صغیر. همچنین در ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی (جعفری- لنگرودی، ۱۳۸۷: ۱۱۷). اتلاف به عنوان قاعده ای الگویی برای مسئولیت بدون تقصیر در بسیاری از آراء دیوان عالی

کشور هم مدنظر قرار گرفته است که از آن جمله می‌توان به آرای شعب ۱۰، ۱۸ و ۲۱ دیوان عالی کشور در سال ۱۳۷۲ اشاره نمود (بازگیر، ۱۳۸۷: ۳۴۷).

مبحث دوم: اهداف جبران خسارت در مسئولیت مدنی

روش‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی، که همانا شیوه‌های اجرای تعهد فاعل زیان می‌باشند، بر مبنای اهداف مسئولیت مدنی تعیین می‌گردند (صفایی و ذاکری، ۱۳۹۴: ۲۶۵). مهم‌ترین هدف مسئولیت مدنی اعم از قهری و قراردادی جبران خسارت است. به نحوی که زیان‌دیده با جبران خسارات وارده در موقعیتی قرار گیرد که اگر قرارداد منعقد نمی‌شد یا فعل زیان‌بار محقق نمی‌گشت اکنون وی در آن وضعیت قرار داشت. برای نیل به این هدف شیوه‌های متفاوتی در حقوق ایران و حقوق نوین اروپا پذیرفته شده است. یکی از عواملی که برای تحقق مسئولیت قراردادی و مسئولیت مدنی هر دو لازم است وجود ضرر یا خسارت می‌باشد که جبران آن‌هم در هر نوع مسئولیتی باید دارای شرایط ویژه‌ای باشد. پس از احراز وجود خسارت (ضرر) در کنار سایر شرایط تحقق مسئولیت، نوبت به جبران خسارت می‌رسد. مسئولیت مدنی از مفاهیم دیگر از جمله مسئولیت کیفری متمایز است و ممکن است مسبوق به امر کیفری باشد یا نباشد و در نتیجه جبران خسارت گاهی همراه با مجازات است و گاهی بدون آن. مسئولیت مدنی و کیفری از لحاظ معیار سنجش و هدف مسئولیت متمایز می‌باشند؛ در حالی که معیار سنجش در مسئولیت مدنی میزان زیان وارده است. این معیار در مسئولیت کیفری وابسته به شدت خطا یا تقصیر در زیر پا گذاشتن قاعده‌ی عمومی لازم‌الاجرا می‌باشد. هدف مسئولیت مدنی، حمایت از منافع شخص زیان‌دیده به وسیله‌ی جبران می‌باشد. اگرچه مسئولیت مدنی با مسئولیت قراردادی در بسیاری از جهات مشترک می‌باشد و اختلاف عمده‌ای که موجب تعدد آن شود وجود ندارد، در موارد جزئی نحوه جبران در این دو نوع مسئولیت تفاوت‌هایی وجود دارد (آقابابا، ۱۳۹۷: ۵۵).

گفتار اول: جبران خسارت

مسئولیت مدنی، مسئولیتی است که در برابر ایجاد خسارت به وجود می‌آید و به وجود آورنده خسارت را ناگزیر از جبران می‌نماید. قلمرو مسئولیت مدنی به آسیب‌های وارده به دارایی‌های مادی و مالی زیان‌دیده محدود نمی‌شود بلکه، این هدف، اموری را که جنبه مادی ندارند و معنوی محسوب می‌شوند نیز، در برمی‌گیرد؛ مانند درد و رنج، آسیب بر شهرت یا حقوق مربوط به شخصیت، از بین بردن آبرو، حق تألیف و امثالهم. از آنجا که هدف قانونگذار از جبران خسارت این است که عامل زیان را مجبور نماید تا وضعیت زیان‌دیده را تا حد ممکن و کافی به وضعیت قبل از ورود زیان تبدیل نماید و این امکان در خسارات معنوی وجود ندارد، لذا پرداخت مبلغی پول بهتر از عدم انجام هیچ اقدامی در این زمینه است (آقابابا، ۱۳۹۷: ۵۷). عده‌ای از حقوق‌دانان معتقدند که مبنای اصلی مسئولیت مدنی تضمین حقوق زیان‌دیده و حمایت از وی است (اسنارک، ۱۹۷۲: ۹۰؛ تنک، ۱۹۸۱: ۱۸۴-۱۷۸).

بر خلاف آنچه معمولاً تصور می‌شود، جبران خسارت به صورت پرداخت مبلغی پول، تنها هدف مسئولیت مدنی در ارتباط با زیان‌دیده نیست، بلکه در کنار آن جلوگیری از ورود خسارت در آینده و رفع تجاوز نسبت به حقوق خواهان نیز مطرح است (کبن، ۱۹۹۶: ۴۶۶ - ۴۶۷). این راه‌ها به‌طور کلی عبارت‌اند از: جبران عینی یا اعاده وضع سابق

که در اشکال مختلف نمود می‌یابد؛ و جبران معادلی که خود بر دو نوع، جبران غیرنقدی خسارت (دادن بدل و مثل) و جبران نقدی (پرداخت پول)، است (صفایی و ذاکری، ۱۳۹۴: ۲۶۵). افراد حق دارند از دادگاه درخواست کنند تا از اقدامات خلاف قانونی که آنان را در معرض خطر قریب‌الوقوع تحمل خسارت غیرقانونی قرار داده است، جلوگیری کند و قبل از ورود خسارت آن را در نطفه خاموش کند.

گفتار دوم: بازدارندگی

هدف دیگری که می‌توان برای مسئولیت مدنی، اعم از قراردادی و قهری، مقرر نمود، جنبه بازدارندگی واردکننده زیان یا الزام وی به جبران خسارت است. باید تصریح کرد که کارکرد ترمیمی جبران خسارت بدون توجه به کارکرد تنبیهی آن، اهداف مسئولیت مدنی قراردادی در ارتباط با جبران خسارت را محقق نخواهد کرد؛ بنابراین باید به دنبال راهکاری بود تا علاوه بر اهداف ترمیمی و بازدارندگی، جنبه تنبیهی نیز داشته باشد. با این حال، هر چند علی‌الظاهر، در حقوق ایران، اصولاً شخص زیان‌دیده نمی‌تواند خسارت تنبیهی مطالبه کند و دریافت خسارت، تنها در حد ترمیم زیان‌ها خواهد بود؛ اما به نظر می‌رسد که در مقررات جاری کشور سعی شده تا اهداف ناشی از خسارات تنبیهی از طریق اعمال برخی مجازات‌ها تحصیل شود. در نظر گرفتن حبس تعزیری برای افشای اطلاعات داخلی شرکت‌ها و مجازات مدیران و اشخاص متخلف حقوقی و مسئولیت کیفری حقوق‌بگیران و اشخاص حقوقی در صورت وجود عمد یا تقصیر آنان، به عنوان بخشی از راهکارهای مندرج در قانون اجرای سیاست کلی اصل ۴۴ قانون اساسی در این راستا می‌باشد (خشنودی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۶-۱۲۷).

قانونگذار واردکننده زیان را مکلف به جبران خسارت زیان‌دیده نموده تا هم باعث التیام وی شده و هر ضربه مالی برای تنبیه فاعل زیان باشد. این مسئولیت در عمل، هم خسارت زیان‌دیده را جبران می‌کند، هم واردکننده زیان را به احتیاط بیشتر در آینده وا می‌دارد، هم عاملی برای مجازات و تنبیه وی است، هم بازدارندگی عام دارد و درس عبرتی برای دیگران است و باعث ایجاد صلح و آرامش و امنیت در جامعه می‌شود. مسئولیت مدنی اعتبار خود را از این هدف‌ها کسب نمی‌کند؛ لذا در صورتی که معلوم شود وسیله خوبی برای دست‌یابی به آن نیست و برای مثال نقش آن چنانی در بازدارندگی ندارد و عده زیادی از زیان‌دیدگان از طریق مسئولیت مدنی موفق به دریافت خسارت نمی‌شوند، این امر تأثیری در اعتبار و ارزش مسئولیت مدنی ندارد. به عبارت دیگر مسئولیت مدنی ممکن است هدف‌هایی را که از نظر اجتماعی مطلوب است برآورده سازد؛ اما اعتبار خود را از این هدف‌ها کسب نمی‌کند (شوگرمن، ۱۹۹۲: ۵۱؛ وینریب، ۱۹۹۵: ۶؛ پری، ۲۰۰۱: ۷۵).

به نظر نگارنده در ایران خسارت واقعی قابل مطالبه نیست؛ چون اگر جبران خسارت به معنای واقعی باشد باید وضعیت زیان‌دیده به قبل از وارد شدن زیان برگردد که در ایران این کمتر میسر یا اصلاً میسر نمی‌باشد، مخصوصاً در موارد جبران خسارت معنوی که در ایران خیلی کم‌رنگ می‌باشد.

گفتار سوم: حفظ نظم در جامعه

از مهم‌ترین اهداف مسئولیت مدنی، می‌توان به اجرای قواعد و اصول مسلم حقوقی در خصوص تنظیم حقوق و وظایف افراد اشاره کرد. زیرمجموعه این اصول و قواعد نیز مقرراتی است که به صورت قانون از جانب قانونگذار

وضع می‌شود تا هر شخص، حریم حقوق خود و دیگران را بشناسد و پا را از دایره حقوق خویش فراتر نگذارد. حقوق خصوصی با تضمین حقوق و آزادی شهروندان از این طریق نقش نظارتی حقوق عمومی را بر عهده می‌گیرند؛ در غیر این صورت، مسلّم است که هر شخص و دستگاهی منافع شخصی خویش را مدنظر قرار می‌دهند و برای دستیابی به منافع بی‌پایان خود به هر کاری ممکن دست بزنند. تداوم این وضعیت، باعث بی‌نظمی و هرج و مرج در جامعه و از بین رفتن قواعد و اصول حقوقی می‌شود. برای ممانعت از بروز چنین معضلات و مشکلاتی، ضمانت اجرای مدنی وجود دارد که موجب می‌شود اشخاص حریم حقوق مالی خویش را در گرو احترام گذاشتن به حقوق مالی دیگران قرار دهند. حفظ حریم حقوق اشخاص مختلف و ایجاد نظم و انضباط در جامعه، در توجه به اصولی مانند عدالت و انصاف که مقبولیت جهانی دارند، تأمین می‌شود، پس، حفظ نظم و امنیت مالی با برقراری عدالت اجتماعی لازم و ملزوم یکدیگرند و رعایت آنها در گرو رعایت ضمانت اجرای مدنی است (آقابابا، پیشین: ۵۶). مضافاً اینکه پذیرش اصل جبران کلیه خسارات، سبب معطل نماندن امر خسارت زیان‌دیده و حمایت هر چه تمام‌تر از آنها (خادم، ۱۳۹۲: ۳۴)، امنیت اشخاص و منافع آنها (داراب‌پور، ۱۳۸۷: ۷۲-۷۳) و در نهایت، برقراری عدالت در جامعه می‌شود (موسی‌حسینی، پیشین: ۲).

مبحث سوم: شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت‌های مدنی

روش‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی، که همانا شیوه‌های اجرای تعهد فاعل زیان می‌باشند، بر مبنای اهداف مسئولیت مدنی تعیین می‌گردند. با توجه به اینکه اصالت این اهداف در نظام‌های حقوقی متفاوت است، شیوه‌های تأمین آنها یکسان نیست. این راه‌ها به‌طور کلی عبارت‌اند از: جبران عینی یا اعاده وضع سابق که در اشکال مختلف نمود می‌یابد؛ و جبران معادلی که خود بر دو نوع، جبران غیرنقدی خسارت (دادن بدل و مثل) و جبران نقدی (پرداخت پول)، است. اصول کلی روش‌های یادشده در نظام‌های مختلف کم‌وبیش یکسان است، اما کیفیت استفاده از آنها و ترجیحاتی که به هر یک داده می‌شود، در نظام‌های حقوقی متفاوت است (صفایی و ذاکری، ۱۳۹۴: ۲۶۵). با وجود این، عمده‌ترین شیوه‌های جبران خسارت در اکثریت قریب به اتفاق نظام‌های حقوقی از جمله حقوق ایران عبارت از جبران عینی و جبران پولی می‌باشد که ذیلاً به شرح آنها پرداخته می‌شود:

گفتار اول: جبران عینی

یکی از شیوه‌های جبران خسارت در حقوق ایران، جبران عینی می‌باشد که در ماده ۳۱۱ قانون مدنی در مورد غصب، و ماده ۳۲۹ همان قانون در مورد اتلاف، پیش‌بینی شده است. همچنین به این شیوه جبران خسارت در خصوص تعهدات قراردادی نیز در مواد ۲۲۲، ۲۳۷ و ۲۳۸ قانون مدنی تصریح گردیده و صراحتاً بر سایر طرق جبران خسارت ترجیح داده شده است. ماده ۳۱۱ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «غاصب باید مال مغضوب را عیناً به صاحب آن رد نماید». بر اساس اشاره صریح این ماده، تا زمانی که عین مغضوبه باقی است، نه غاصب می‌تواند مال دیگری را به جای آن به مالک بدهد و نه مالک می‌تواند الزام غاصب به پرداخت مثل یا قیمت مال را از دادگاه بخواهد؛ مگر اینکه رد عین مال مستلزم تلف آن مال باشد. این حکم که نمونه بارز جبران عینی به شمار می‌آید، مورد اتفاق حقوقدانان و فقهای

مذاهب مختلف اسلامی است. با وجود این، باید توجه داشت که قاعده فوق، امری نیست و توافق برخلاف آن میسر است. درست است که قاعده مذکور در ماده ۳۱۱ قانون مدنی در باب غصب وارد شده که ظاهراً دارای نظام خاص حقوقی است، لکن جبران عینی دارای مبنای منطقی و طبیعی است و در حقوق ایران، بر سایر طرق جبران خسارت، هم در مسئولیت مدنی خارج از قرارداد و هم در مسئولیت قراردادی، تقدم دارد. از این رو، ماده ۳۲۹ قانون مدنی در باب اتلاف، گونه‌ای دیگر از جبران عینی را مطرح کرده است. به موجب این ماده: «اگر کسی خانه یا بنای کسی را خراب کند یا آن را مثل صورت اول بنا نماید و اگر ممکن نباشد باید از عهده قیمت برآید». ماده ۳ قانون مسئولیت مدنی نیز با اعطای اختیار به دادگاه در خصوص انتخاب روش جبران خسارت، جبران عینی را پذیرفته؛ اگرچه برای آن تقدم قائل نشده و آن را به نظر واگذار است (حاجی‌عزیزی، ۱۳۸۰: ۶۵).

گفتار دوم: جبران بدلی یا معادل

خساراتی که در نتیجه زیان‌بار وارد می‌شود، ممکن است به گونه‌ای باشد که مال موضوع خسارت را از بین برده یا اینکه در حکم تلف قرار دهد. در این صورت، قطعاً استرداد عین مورد معامله غیرممکن است و عامل زیان موظف است مثل یا قیمت آن را به زیان‌دیده بدهد. در حقوق ایران انواع جبران بدلی اعم از مثل یا قیمت پیش‌بینی شده است. پرداخت مثل در مواد ۳۱۱ و ۳۱۲ قانون مدنی در باب غصب و همچنین در مواد ۳۲۸ و ۳۳۱ در باب اتلاف و سببیت مطرح شده است. در قانون مسئولیت مدنی، سخنی از پرداخت مثل به میان نیامده؛ اما از آنجا که ماده ۳ همان قانون به دادگاه اختیار داده تا میزان زیان و طریقه جبران آن را مشخص سازد، می‌توان گفت که، بر اساس قانون مسئولیت مدنی نیز حکم کردن به پرداخت مثل میسر است. پرداخت قیمت نیز در مواد ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰ و ۳۳۱ قانون مدنی پیش‌بینی شده و در قانون مسئولیت مدنی از ماده ۳ مذکور پرداخت معادل پولی یا قیمت قابل استنباط است (حاجی‌عزیزی، پیشین: ۶۹).

بخش دوم: مبانی نظری، اهداف و شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی؛ در حقوق فرانسه

مسئولیت در اصطلاح حقوقی به معنای پاسخگو بودن شخصی در قبال اعمالی است که عرفاً به وی مستند می‌باشد و مسئولیت مدنی زمانی به وجود می‌آید که شخص به حکم قانون ملزم به جبران خساراتی باشد که به دیگری وارد نموده است (آقابابا، ۱۳۹۷: ۵۶) به عبارت دیگر، برای داشتن مسئولیت، در ابتدا باید خسارتی ایجاد گردد (نوری و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۰) و بر اساس مسئولیت باید بین زیان‌زننده و زیان‌دیده رابطه خاص به وجود آید تا جبران خسارت معنا پیدا کند (جعفری‌لنگرودی، ۱۳۷۸: ۶۴۵). در این بخش، در مبحث اول؛ مبانی نظری جبران خسارت، مبحث دوم؛ اهداف جبران خسارت و در نهایت در مبحث سوم؛ شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی، مطالعه و بررسی می‌شود.

مبحث اول: مبانی نظری جبران خسارت

در زمینه مبانی مسئولیت مدنی، نظریه‌های مختلفی مطرح شده که بیشتر جنبه فلسفی دارد و حقوق موضوعه را کم و بیش تحت تأثیر قرار داده است، هر چند که در هیچ کشوری، یکی از نظریه‌ها به طور کامل و در همه موارد پذیرفته نشده است؛ و لیکن در اکثر کشورها از جمله فرانسه، نظریه تقصیر مبنای اصلی مسئولیت است. با این حال، حقوق فرانسه نیز مانند سایر کشورها در طی مرور زمان شاهد تغییراتی در مبانی مسئولیت مدنی خود بوده است. به این نحو که تا اواخر قرن نوزدهم میلادی، نظریه تقصیر بر حقوق فرانسه به طور کامل حاکم بوده است؛ ولی از آن زمان به بعد، بر اثر تحولات اجتماعی و انقلاب صنعتی، استفاده روزافزون از ماشین و افزایش زیان‌های وارده به اشخاص آشکار شد که این نظریه کافی و به تنهایی پاسخگوی نیازهای اجتماعی نیست (صفایی و همکاران، پیشین: ۶۷-۶۸). از این رو برای مقابله با وضعیت جدید و کمک به زیان‌دیده تحولات چشمگیری در اندیشه‌های حقوقی (دکترین) و قوانین و رویه قضایی فرانسه پدید آمد، که باعث تعدیل و کم‌رنگ شدن مبانی تقصیر در بسیاری از خسارات نظیر حوادث رانندگی، خسارت وارده به محیط زیست و ... و پیش‌بینی مسئولیت نوعی جهت تسهیل در دعاوی مسئولیت مدنی شد (موسی حسینی، پیشین: ۵-۸). با این حال، در قانون مدنی فرانسه، روی هم‌رفته پنج ماده به مسئولیت مدنی ناشی از جرم اختصاص یافته است و تقصیر، مبنای واحد این موضوع را فراهم می‌آورد. شرط اساسی، اصل عمومی مسئولیت مدنی است که در مواد ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶، مربوط به خسارت واردآمده توسط طبقات خاصی از اشخاص، حیوانات و همچنین مواد ۱۳۸۴ ساختمان‌ها، اعلام گردیده است. مواد ۱۳۸۴ به بعد، چه از نظر مشروع مذاکرات آن، و چه شرح‌هایی که پس از پیدایش این قانون آمده‌اند، استثنائاتی بر اصل مسئولیت به خاطر مسئولیت نیستند؛ بلکه کاربردهای خاصی هستند که توسط برخی اوضاع و احوال توجیه می‌شوند (آقابابا، ۱۳۹۷: ۶۵). مع الوصف، رویه قضایی و دکترین فرانسه، تقصیر را نقص تعهدات قانونی و قراردادی می‌داند و مفهوم تقصیر در این نظام، صرفاً به معنای بی احتیاطی نبوده؛ بلکه هر رفتار ضد اجتماعی و خطایی را شامل می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۳۴۷).

مبحث دوم: اهداف جبران خسارت

بر اساس نگاه جدید، هدف از جبران خسارت؛ ترمیم خسارت زیان‌دیده و تسلی خاطر وی، مجازات خطاکار و بازداشتن فاعل و دیگران از ارتکاب مجدد فعل زیان‌بار، و ایجاد صلح و ثبات و برقراری نظم در جامعه است؛ از این رو، در حقوق فرانسه نیز به خسارت صرفاً به عنوان جبران زیان‌دیده نگاه نمی‌شود؛ بلکه خسارت در حقوق این کشور کارکردهای دیگری نیز به خود اختصاص داده است. برای نمونه می‌توان به جنبه تنبیهی خسارت اشاره نمود. هدف این گونه خسارت، جبران ضرر وارده نمی‌باشد؛ بلکه هدف از وضع تعیین آنها، پیشگیری، دادن نوعی پاداش یا التیام به افرادی که به سبب ضرر وارده تحقیر یا تضعیف شده‌اند و همین طور جنبه عمومی خسارت وارده به اجتماع را نیز دربرمی‌گیرد (موسی حسینی، پیشین: ۴).

مبحث سوم: شیوه‌های جبران خسارت

شیوه‌های مختلف جبران خسارت در مسئولیت مدنی، تابع اهداف آن بوده، که همان اجرای تعهد عامل ورود زیان در جبران خسارت از زیان‌دیده می‌باشد. در همین راستا، راه‌های جبران خسارت در حقوق فرانسه به دو صورت زیر انجام می‌پذیرد:

۱- برگرداندن وضع زیان‌دیده به صورت پیشین خود (جبران عینی)؛ یعنی هدف در مسئولیت مدنی، حمایت از وضع موجود است (اعاده به وضع سابق) (موسی‌حسینی، پیشین: ۹)، که به آن جبران عینی نیز می‌گویند، مانند درمان ورشکستگی ناشی از تصادف با عابر پیاده به علاوه نظام حقوقی فرانسه، جزء نظام‌هایی است که در آن جبران عینی در اختیار قضات می‌باشد (حاجی‌عزیزی، پیشین: ۶۶-۶۷).

۲- جبران خسارات از راه دادن معادل (جبران بدلی یا معادل): بدین گونه که چون اعاده وضع به صورت پیشین امکان ندارد، ارزش معادل آنچه که از دست رفته به دارایی زیان‌دیده افزوده شود (موسی‌حسینی، پیشین: ۹)، که به آن جبران بدلی نیز می‌گویند. در حقوق فرانسه، اگرچه اغلب اوقات، خسارت با پرداخت مبلغی پول به‌عنوان جبران بدلی به زیان‌دیده داده می‌شود، لکن، پرداخت معادل زیان به هر شکل، از جمله پرداخت مثل امکان‌پذیر است (همان: ۷۱).

بخش سوم: مبانی نظری، اهداف و شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی؛ در حقوق انگلستان

قانونگذاران از دیرباز دریافته‌اند که هیچ کس نباید به دیگری ضرر بزند و هیچ ضرری نباید جبران نشده باقی بماند. بنابراین موضوع مسئولیت مدنی، تعهدات شهروندانی است که با هم زندگی مشترک اجتماعی دارند. از این رو در حقوق مسئولیت مدنی روشن خواهد شد که چه قواعدی بر همگان تحمیل می‌شود تا از اضرار ناروا به دیگران پرهیز شده و در صورت لزوم زیان وارده جبران شوند (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۲۵).

مبحث اول: مبانی نظری جبران خسارت

در انگلستان می‌توان انواع مسئولیت مدنی را به سه دسته تقسیم نمود: «مسئولیت ناشی از بی‌احتیاطی»، «مسئولیت ناشی از عمد» و «مسئولیت بدون تقصیر». با این وجود، بعضی حوزه‌های مسئولیت مدنی را نمی‌توان زیر مجموعه واقعی هیچ یک از سه دسته‌های فوق قرار داد. مثلاً «مسئولیت مدنی ناشی از کالاها» را می‌توان تلفیقی از مسئولیت‌های بدون تقصیر و مسئولیت‌های ناشی از بی‌احتیاطی دانست، یا برای مثال، در حقوق انگلستان خسارت ناشی از سوانح و تصادفات رانندگی را زیر مجموعه مسئولیت‌های ناشی از بی‌احتیاطی در نظر می‌گیرند، حال آنکه سازگاری قواعد حاکم بر آن با مسئولیت‌های بدون تقصیر بیشتر است (Stapleton, 1998: 11, Stephenson, 2000: 7; Carper, 2001: 13). البته شاید در ظاهر امر بتوان دو دسته مسئولیت‌های ناشی از بی‌احتیاطی و مسئولیت ناشی از عمد در حقوق انگلستان را در یک گروه مسئولیت‌های بر تقصیر، قرار داد؛ اما برای سهولت و دقت بیشتر در بررسی و تحلیل موضوعات، چنین تقسیم‌بندی در حقوق انگلستان مدنظر قرار گرفته است. با این وجود نظر مخالفی هم وجود دارد و برخی از حقوقدانان برجسته کامن‌لا، از جمله، اولیور وندل هولمز، مسئولیت‌ها را در دو دسته مسئولیت‌های مبتنی بر تقصیر (اعم از عمد و بی‌احتیاطی) و مسئولیت‌های بدون تقصیر بررسی نموده‌اند (Calnan, 2009: 52-53). ویژگی مشترک هر سه دسته کلی مسئولیت آن است که همگی در جهت

حمایت از منافع زیان‌دیده گام بردارند. با این وجود، تفاوت‌های کلی بین این دسته‌ها وجود دارد: برای مثال مسئولیت‌های ناشی از بی‌احتیاطی، غیرمنسجم‌ترین حوزه حقوق مسئولیت مدنی انگلستان محسوب می‌شود، در حالی که مسئولیت ناشی از عمد، منسجم‌ترین حوزه بوده و مسئولیت بدون تقصیر نیز، حد وسط این دو می‌باشد یا مباحث مربوط به عملکرد متعارف و معقول اشخاص بیشتر در مسئولیت‌های ناشی از بی‌احتیاطی مطرح می‌گردد؛ نه مسئولیت ناشی از عمد یا بدون تقصیر. با این وصف، در مسئولیت‌های بدون تقصیر و ناشی از عمد نیز می‌توان ردپایی از معیار معقول و متعارف بودن را مشاهده نمود. همچنین در مسئولیت‌های بدون تقصیر بحث «وجود تکلیف در رعایت احتیاط و مراقبت» مطرح نمی‌شود، در حالی که در بی‌احتیاطی «تکلیف» امری است غیر قابل اغماض و در مسئولیت‌های عمدی هم به صورت ضمنی و تلویحی وجود دارد. از دیگر تفاوت‌های موجود آن است که مسئولیت ناشی از بی‌احتیاطی نه همچون مسئولیت‌های عمدی ذاتاً خطاست و نه همانند مسئولیت‌های بدون تقصیر، به دلیل مخاطره‌آمیز بودن، خطر یا ریسک به وجود آمده است؛ بلکه عملی مشروع که صرفاً به دلیل بی‌دقتی و بی‌توجهی مرتکب، مسئولیت به بار آورده است؛ بنابراین در مسئولیت‌های ناشی از عمد و مسئولیت‌های بدون تقصیر، تکلیف یا سیاه است یا سفید؛ در حالی که در بی‌احتیاطی تکلیف به رنگ خاکستری است و به قول کاردوزو^۱، نیازمند بررسی فاکتورهای چندگانه‌ای چون منطق، عرف، سنن و جامعه‌شناسی می‌باشد (White, 1985: 54-78).

مبحث دوم: اهداف جبران خسارت

قوانین مسئولیت مدنی اعم (از قراردادی و غیرقراردادی) به طور کلی دو هدف اصلی دارند: جبران خسارت و پیشگیری و بازدارندگی. عقیده عمومی بر این است که مسئولیت مدنی به طور معمول نقش تنبیهی و عبرت‌آموز ندارد؛ زیرا این هدف توسط حقوق کیفری پیگیری می‌شود؛ اما در مسئولیت مدنی نیز موارد بسیار اندکی وجود دارد که ممکن است به «خسارت تنبیهی» حکم داده شود و این گونه خسارت‌ها مسلماً نقش بازدارنده و عبرت‌آموز دارند. این واقعیت که قوه قضایی صدور حکم به این خسارت‌ها را در میان چنین معیارهای ظریفی نگه داشته است، به این معناست که آنها مطلع هستند که مسئولیت مدنی چنین نقشی را ایفا می‌کند (داراب‌پور، پیشین: ۸۶).

گفتار اول: پیشگیری و بازدارندگی فردی

فلسفه بازدارندگی فردی این است که، وجود ضمانت اجرای مدنی مانند؛ جبران خسارت‌ها، موجب خواهد شد، خواننده رفتار خود را تغییر داده و از ورود صدمه به دیگران اجتناب کند. این نظریه به دو عامل بستگی دارد؛ نخست آنکه، آیا وجود ضمانت اجرا واقعاً بر رفتار خواننده تأثیرگذار است؟ که در جواب باید گفت؛ اغلب احکام مربوط به جبران خسارت توسط شرکت‌های بیمه پرداخت می‌گردد. تنها اثری که ممکن است بر خواننده بیمه‌شده بار شود، افزایش حق بیمه آتی باشد که او برای بیمه کردن مجدد خود خواهد پرداخت؛ اما «اعتبار و شهرت» نیز ممکن است برای بعضی اشخاص مهم باشد، رأی به بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی یک پزشک یا حقوقدانان می‌تواند تأثیر نامطلوبی بر حرفه او بگذارد. عامل دوم این است که، آیا خواننده می‌توانسته از واقعه مورد نظر اجتناب کند یا خیر؟ در جواب باید

گفت؛ پرواضح است که اجتناب از ارتکاب خطاهای رانندگی که حقوق، آنها را بی‌احتیاطی می‌داند برای راننده اتومبیل، غیرممکن است. اگر شخص نتواند از خطا اجتناب کند پس نمی‌توان گفت که به علت وجود مقررات مسئولیت مدنی از انجام اقدامات زیان‌بار بازداشته شده است.

گفتار دوم: بازدارندگی عمومی یا عرفی

تحقیقات دانشگاهی با توجه به تأثیرات اقتصادی که بر قواعد مسئولیت مدنی داشته است. علاقه به بازدارندگی را در مسئولیت مدنی تجدید کرده است. این شکل از بازدارندگی، بازدارندگی فردی نیست؛ بلکه به‌عنوان بازدارندگی عرفی و عمومی شناخته می‌شود. هدف از مسئولیت مدنی باید کاهش ضرر و زیان‌های ناشی از حوادث باشد. این هدف با الزام پرداخت خسارت توسط اشخاص دخیل در اقداماتی که موجب حوادث ناگوار می‌شود، اعمال می‌گردد. با یک مثال موضوع بالا روشن خواهد شد: اگر یک سازنده اتومبیل ملزم به پرداخت خسارت‌های ناشی از حوادث اتومبیل‌هایی باشند که کمر بند ایمنی در آنها نصب نشده است، قیمت اتومبیل‌های بدون کمر بند ایمنی، شامل هزینه‌های تصادفات هم می‌شود. یعنی هزینه تصادفات در قیمت آن منعکس می‌شود. بازار از طریق هزینه‌های اتومبیل‌های بدون کمر بند ایمنی، بیش از اعمال قانونی که مقرر دارد اتومبیل باید به کمر بند ایمنی مجهز باشد، مردم را قادر می‌سازد که بین اتومبیل ارزان‌تر با کمر بند ایمنی و اتومبیل گران‌تر بدون آن، یکی را انتخاب کنند (داراب‌پور، پیشین: ۸۸).

گفتار سوم: جبران خسارت در نظام حقوقی انگلیس

در نظام کنونی حقوق انگلیس، ضررهای وارده به خواهان از خواننده در صورتی اخذ می‌شود که ثابت شود خواننده مرتکب تقصیر شده باشد (داراب‌پور، پیشین: ۸۸). حقوقدانان کامن‌لا بر این باورند که در هر دو مسئولیت، قابل پیش‌بینی بودن شرط مطالبه خسارت است و تا اندازه‌ای می‌توان زیان را مطالبه کرد که در هنگام ایراد خسارت برای عامل زیان قابل پیش‌بینی باشد، فقط این تفاوت وجود دارد که در خسارت قراردادی معیار شخصی است یعنی خسارت قراردادی باید در تفکر دو طرف قلمرو تراضی آنها وارد شده باشد؛ ولی در خسارت قهری، معیار «انسان متعارف» است، هر چند شخص عامل زیان به میزان خسارت، علم و آگاهی نداشته باشد. حقوقدانان انگلیسی در کامن‌لا قاعده زیر را برای محدود کردن خسارت ناشی از عقد به کار بستند؛ اما در حقوق ایران در ماده ۲۲۱ قانون مدنی که می‌گوید: «اگر کسی تعهد اقدام به امری بکند یا تعهد نماید که از انجام امری خودداری کند در صورت تخلف مسئول خسارت طرف مقابل است؛ مشروط بر اینکه جبران خسارت تصریح شده و یا تعهد عرفاً به منزله تصریح باشد و یا برحسب قانون موجب ضمان باشد». به نظر بسیاری از حقوقدانان در مسئولیت قراردادی باید ضرر پیش‌بینی شده باشد. به نظر نگارنده وحدت مسئولیت قهری و قراردادی وجود دارد.

گفتار چهارم: اهداف تنبیهی

به طور کلی این نهاد حقوقی دارای سه هدف بنیادین می‌باشد: الف) جبران خسارت زیان‌دیده؛ ب) تنبیه زیان‌زننده؛ ج) بازدارندگی.

در حقوق سنتی کامن‌لا موارد استفاده از خسارت تنبیهی محدود به مصادیق خاصی مانند مواردی که زیان شامل شرافت زیان‌دیده بوده است، می‌باشد (خشنودی و همکاران، پیشین: ۱۲۶).

مبحث سوم: شیوه‌های جبران خسارت

عمده‌ترین اهداف مسئولیت مدنی در اکثریت قریب به اتفاق نظام‌های حقوقی، عبارتند از: جلب رضایت زیان‌دیده، جبران خسارت و اعاده وضع پیشین زیان‌دیده می‌باشد. از میان اهداف مذکور نیز «جبران خسارت» عامل اصلی در تعیین آثار مسئولیت مدنی در تمام نظام‌های حقوقی است. در نظام حقوقی انگلیس، برای دستیابی به این اهداف از دو روش جبران خسارت: الف) جبران عینی، ب) جبران بدلی (معادل) استفاده شده است که ذیلاً به شرح هر کدام از آنها پرداخته می‌شود:

گفتار اول: جبران عینی

جبران عینی که گاه با عنوان اعاده وضع پیشین زیان‌دیده یا ترمیم جنسی از آن یاد می‌شود، یکی از طرق مهم و رایج جبران خسارت بوده و از مسائل مهم مسئولیت مدنی به شمار می‌آید. این روش جبران خسارت، کامل‌ترین روش و در عین حال، از اهداف عمده مسئولیت مدنی و همچنین مسئولیت قراردادی محسوب می‌شود (خشنودی و همکاران، پیشین: ۶۴). نظام حقوقی انگلیس در این خصوص، جزء نظام‌هایی است که جبران عینی در آنها استثنا است. به این معنا که در این نظام حقوقی، اثر اصلی مسئولیت مدنی، تعهد عامل زیان به جبران نقدی خسارت وارد شده است و اعاده وضع پیشین عمدتاً ممکن است از طریق روش‌های خاص جبران خسارت که از مسئولیت مدنی ناشی نشده‌اند، به دست آید. در کامن‌لا، اثر نوعی مسئولیت مدنی، تعهد به پرداخت خسارت است و مطالبه خسارت، مقتضای مسئولیت مدنی تلقی می‌شود. طریق جبران عینی یا رد عین مال، عمدتاً از سیستم انصاف نشأت می‌گیرد و پیش از این فقط در دادگاه‌های انصاف مورد حکم قرار می‌گرفت؛ اما امروزه در دادگاه‌های کامن‌لا نیز پذیرفته شده است. در حقوق انگلیس در مسئولیت قراردادی نیز اجبار به انجام عین تعهد، یک جبران استثنایی است و تحت شرایط خاصی مورد حکم قرار می‌گیرد (خشنودی و همکاران، پیشین: ۶۶).

گفتار دوم: جبران بدلی (معادل)

جبران از طریق معادل (پولی و مثل) رایج‌ترین و مهم‌ترین روش جبران خسارت زیان‌دیده در مسئولیت مدنی است (خشنودی و همکاران، پیشین: ۶۸). در حقوق انگلیس، دادن مثل، پیش از اصلاحات قانونی گسترده سال ۱۸۳۲ میلادی، مصادیق قابل توجهی داشت؛ اما از آن تاریخ به بعد، جز در مواردی که بین طرفین دعوا رابطه امانی وجود داشته باشد، این شیوه جبران خسارت کمتر مورد حکم قرار گرفته است. در مجموع، می‌توان گفت که در نظام حقوقی انگلیس، جبران بدلی، به ویژه در شکل پرداخت پولی، بر جبران عینی ترجیح دارد (خشنودی و همکاران، پیشین: ۷۱).

نتیجه‌گیری

به طور کلی چنین استنتاج می‌شود که مسئولیت مدنی که عبارت از مسئولیت قراردادی و غیر قراردادی است در قانون مدنی ایران مورد قبول واقع شده، وقتی طبق قرارداد، متعهد می‌باید تکلیفی را انجام دهد مسئولیتی تحت عنوان مسئولیت قراردادی دارد که در صورت عدم انجام می‌باید خسارت وارده را به خاطر (لزوم جبران ضرر ناروا) جبران نماید که ماده ۲۲۱ (ق.م) نیز این تکلیف را مشخص نموده است؛ که مبین الزام اینجا عقد، عرف یا قانون است؛ اما وقتی مسئولیت غیر قراردادی است، مباحث مربوط به آن در حقوق تعهدات تحت عنوان مسئولیت مدنی (خارج از قرارداد) بررسی می‌شود. نمونه بارز آن قانون مسئولیت مدنی مصوب سال ۱۳۳۹ شمسی است که بنا بر یک تعبیر مسئولیت قراردادی را نیز می‌توان از آن نتیجه گرفت. بنابراین مسئولیت مدنی که به معنی اعم شامل مسئولیت قراردادی هم می‌شود موضوع اصلی آن تعیین زیان ناروا است، از این باب که بعضی زیان‌ها مثل مخارج کاندیداتوری بدون نتیجه، با اینکه زیان است؛ ولی ناروا نیست و جبران لزومی ندارد. در انگلستان هر گاه سخن از مسئولیت‌های مبتنی بر تقصیر به میان می‌آید، مقصود همان مسئولیت ناشی از بی‌احتیاطی است و مسئولیت‌های ناشی از عمد را در بر نمی‌گیرد. حال آنکه در حقوق فرانسه، تقصیر صرفاً به معنای بی‌احتیاطی نبوده؛ بلکه هر رفتار ضداجتماعی و خطایی را شامل می‌شود و به طور خلاصه، مفهوم تقصیر هم شامل خطاهای عمدی است و هم خطاهای غیرعمدی. در حالی که در انگلستان، آنجا که سخن از تقصیر است، صرفاً خطاهای غیرعمد مدنظر قرار می‌گیرند. با این حال، اگرچه مثل اکثر کشورها، در حقوق فرانسه نیز نظریه تقصیر مبنای اصلی مسئولیت است ولیکن از اواخر قرن نوزدهم به بعد، از یک طرف تحولات اجتماعی و انقلاب صنعتی، و از طرف دیگر، مشکلات ناشی از لزوم اثبات تقصیر و تمایل به بر عهده گرفتن مسئولیت جبران خسارت توسط شرکت‌های بیمه با مطرح شدن نظریه مسئولیت نوعی، باعث کم‌رنگ شدن نظریه تقصیر در بسیاری از خسارات مانند حوادث رانندگی و خسارات وارده به محیط زیست و غیره شده است؛ اما در حقوق ایران، مسئولیت‌های مدنی یا مبتنی بر تقصیرند و یا بدون تقصیر. به طور کلی در مسئولیت‌های بدون تقصیر، اگر فاعل زیان، مرتکب تقصیر شده باشد، زیان‌دیده برای مطالبه خسارت، دو راه پیش رو دارد: یا می‌تواند بدون اثبات تقصیر، انتساب زیان به فاعل زیان را اثبات نموده و یا با اثبات تقصیر، جبران خسارت را مطالبه نماید. البته این در حالتی است که هر دو نوع مسئولیت مربوط به یک شخص باشد؛ اما در موردی که دو نوع مسئولیت (یکی بدون تقصیر و دیگری مبتنی بر تقصیر) به دو شخص منتسب باشند، به نظر می‌رسد مسئولیت مبتنی بر تقصیر مقدم است. در هر حال، در حقوق مسئولیت مدنی ایران نیز همچون فرانسه، تقصیر مفهومی عام داشته و تفاوت‌های بنیادین بین بی‌احتیاطی یا عمد شخصی که مرتکب فعل زیان بار شده است وجود ندارد. بنابراین آنچه اهمیت دارد، وجود عنصر «ناصواب بودن» (که هم شامل موارد عمدی است و هم غیرعمد) است و در مقایسه با حقوق انگلستان، باید گفت که ساختار کلی قواعد مسئولیت مدنی ایران و انگلستان به ظاهر تفاوت‌هایی دارند. در حقوق انگلستان، برخلاف حقوق ایران، عمد و بی‌احتیاطی دو موجود مستقل برای دعاوی مسئولیت مدنی محسوب می‌شوند؛ اما در مفهوم مسئولیت‌های بدون تقصیر تفاوت‌های بارزی بین حقوق ایران و انگلستان وجود ندارد. زیرا که در هر دو نظام، بنا به مصالح اجتماعی، گاه اشخاص را بدون توجه به اینکه تقصیری مرتکب باشند یا خیر، مسئول خسارات ناشی از اعمالشان می‌شناسند. ثانیاً: در مورد اهداف جبران خسارت در مسئولیت مدنی، می‌توان گفت به طور

کلی در هر سه نظام حقوقی ایران، فرانسه و انگلستان، اهداف جبران خسارت شامل: جبران کامل خسارت از زیان دیده، اعم از فردی (تنبیه) و عمومی (حفظ صلح و ثبات، نظم و عدالت در جامعه) می‌باشند. ثالثاً: در مورد شیوه‌های بازدارندگی جبران خسارت در مسئولیت مدنی باید گفت که در هر سه نظام حقوقی فوق‌الذکر، شیوه‌های جبران خسارت عبارتند از: جبران عینی و جبران بدلی یا معادل می‌باشد. به طور کلی می‌توان گفت هر چند که در هر سه نظام حقوقی ایران، فرانسه و انگلستان از حیث مبنای نظری جبران خسارت در مسئولیت مدنی و اصول کلی کیفیت استفاده از روش‌های جبران خسارت و ترجیحاتی که به هر یک از آنها، داده می‌شود تفاوت‌هایی مشاهده می‌شود، ولیکن مفهوم عدالت و جبران ضرر ناروا در هر سه نظام فوق‌الذکر، یکی می‌باشد و هر سه برای رسیدن به هدفی مشترک تلاش می‌کنند. به طوری که مسئولیت قراردادی مانند مسئولیت قهری اثری است که قانون بار می‌کند و مسئولیت قراردادی را قانون بر عمل حقوقی بار می‌کند و مسئولیت قهری را بر واقعه حقوقی. در هر دو تعهدی نقض می‌گردد و وحدت مسئولیت قهری و قراردادی وجود دارد. که البته این تحولات مسئولیت مدنی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مدنظر قرار گرفته شده است.

منابع و مأخذ

الف: منابع فارسی

الف: ۱- کتاب‌ها

- امامی، حسن، ۱۳۸۵، «حقوق مدنی»، جلد اول، چاپ بیست‌وششم، تهران: انتشارات اسلامی.
- امیری قائم مقام، عبدالمجید، ۱۳۸۵، «حقوق تعهدات»، جلد اول، چاپ سوم، تهران: انتشارات میزان.
- امیری، غلامعلی، ۱۳۷۸، «محصای قانون مدنی»، چاپ دوم، تهران: انتشارات گنج دانش.
- بازگیر، یدالله، ۱۳۸۷، «قانون مدنی در آئینه آرای دیوان عالی کشور - سقوط تعهدات، ضمان»، چاپ دوم: تهران: انتشارات فردوسی.
- بهرامی احمدی، حمید، ۱۳۸۸، «مسئولیت مدنی»، چاپ اول، تهران: انتشارات میزان.
- باقرزاده، مجتبی، ۱۳۷۷، شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی "خارج از قرارداد"، پایانامه دریافت کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، معارف اسلامی و حقوق.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ۱۳۹۲، «وسیط، ترمینولوژی حقوق»، چاپ چهارم، تهران: انتشارات گنج دانش.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ۱۳۸۷، «تأثیر اراده در حقوق مدنی»، چاپ دوم، تهران: انتشارات گنج دانش.
- حسینی نژاد، حسینقلی، ۱۳۸۹، «مسئولیت مدنی»، چاپ اول: تهران: انتشارات مجد.
- حکمت‌نیا، محمود، ۱۳۸۶، «مسئولیت مدنی در فقه»، چاپ اول، قم: انتشارات علم و فرهنگ اسلامی.
- صفایی، حسین و همکاران، ۱۳۹۳، «مسئولیت مدنی - الزامات خارج از قرارداد»، چاپ هفتم، تهران: انتشارات سمت.
- قاسم‌زاده، مرتضی، ۱۳۸۸، «مسئولیت مدنی»، چاپ هفتم، تهران: انتشارات میزان.
- کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۵، «وقایع حقوقی»، چاپ یازدهم، تهران: انتشارات شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۷، «الزام‌های خارج از قرارداد»، جلد اول، چاپ هشتم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- نوری، جعفر، و همکاران، ۱۳۹۶، «متون حقوقی فرانسه در بخش مدنی»، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی.

الف: ۲- مقالات تحقیقی

- احمدوند، ولی‌الله، ۱۳۸۴، *مطالعه تطبیقی مسئولیت مدنی کارفرما سیستم در حقوق ایران و انگلیس*، مجله دانشکده علوم انسانی، شماره ۶۱، سال چهاردهم، صفحه ۳۵-۴۳.
- آقابابا، زهرا، ۱۳۹۷، «بررسی شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی در ایران و حقوق نوین اروپا»، فصلنامه مطالعات حقوقی، شماره نوزدهم، صفحه ۵۵-۶۸.
- حاجی‌عزیزی، بیژن، ۱۳۸۰، «روش‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی»، نشریه دانشور پزشکی، دانشکده ادبیات دانشگاه ابوعلی سینای همدان، دوره ۹، شماره ۳۶، صفحه ۶۳-۷۳.
- خادم‌سربخش، مهدی، هدایت الله سلطانی‌نژاد، ۱۳۹۲، «اصل قابلیت جبران کلیه خسارات»، پژوهشنامه فقه و حقوق اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، دوره ۶، شماره دوازدهم، صفحه ۲۱-۴۸.
- خشنودی، رضا و رضا علیپور و سید علیرضا شکوهیان، ۱۳۹۶، «مبانی نظری، اهداف و شیوه‌های جبران خسارت در حقوق رقابت»، تهران، نشریه حقوقی دادگستری، شماره ۹۹، صفحه ۱۱۴-۱۳۶.
- داراب‌پور، مهرباب، ۱۳۸۷، «اصول کلی مسئولیت مدنی در سیستم حقوقی انگلستان»، تهران: فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی دانشکده علوم قضایی و خدمات اداری، شماره ۴۴ و ۴۵، صفحه ۶۷-۹۹.
- صفایی، سید حسین، ذاکری نیا، حانیه، ۱۳۹۴، بررسی تطبیقی شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی غیر قراردادی. مطالعات حقوق خصوصی، دوره ۴۵، شماره ۲، صفحه ۲۶۵-۲۸۳.
- موسی‌حسینی، افسانه، ۱۳۹۶، «مسئولیت مدنی و مطالعه تطبیقی آن در حقوق ایران و فرانسه»، همایش پژوهش‌های نوین ایران و جهان در مدیریت، اقتصاد، حسابداری و علوم انسانی شیراز، صفحه ۱-۱۵.
- یزدانیان، علیرضا، ۱۳۹۹، *تجزیه‌ناپذیری موضوع تعهدات قراردادی و غیرقراردادی در حقوق اسلام*، ایران و فرانسه. پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، دوره ۲۱، شماره ۵۱، صفحه ۲۱-۵۲.

ب: منابع انگلیسی

Books:

- Calnan, Alan, 2009, **Duty and integrity in tort law**, 1st ed., north cavolina, carolina academic press.
- Carper, Kenneth L., 2007, **Forensic engineering**, 2nd ed., New York, CRC press.
- stephenson, Graham, 2000, **sourcebook on torts**, 2nd ed., London, Cavendish.
- Whit, G. Edward, 1985, **tort law in American**, 2nd ed., New York, Oxford university press.
- Le Tourneau et L. Cadiet, (1998), **Droit de la responsabilité civile**, Dalloz Action.
- S. D. Sugarman, 2000, **A Century of Change in Personal Injury Law**, UC Berkeley School of Law, Public Law and Legal Theory Working Paper No. 24.
- Y. Lambert, 1996, **Faivre, Droit du dommage corporel**, 3° éd. Dalloz.
- M. Lunney & K. Olphant, 2000, **Tort law**, text and materials, Oxford .

Articles:

- Stapleton, Jane, 1998, "**Duty of care factors: A selection from the judicial menus**", in cane, peter and stapleton, jane (eds), , the law of obligations: Essays in calebration of john fleming, 1st ed., oxford, clarendon press.
- Loi, n,° 2006, **autorisant l'approbation d'accords internationaux sur la responsabilité civile dans le domaine de l'énergie nucléaire**, Code de l'environnement (France).
- .Loi, n,° 1968, **relative à la responsabilité civile dans le domaine de l'énergie nucléaire**, 68-943 du 30 octobre

Received: 13 July 2019

Published: 21 September 2020

A Comparative Study on the Theoretical Foundations, Objectives and Practices of Compensation in Civil Liability; in Iranian, French and British Laws

Ahmad Mirzaei Germi¹ Alireza Lotfi Dodran*² Muzaffar Bashkooch³

Abstract

The principle of the need for compensation has been accepted as one of the fundamental principles of civil liability law in Iranian law by some jurists and legal systems, including France and the United Kingdom. However, each of the above-mentioned legal systems has adopted different methods to achieve the goal, and in this regard, civil liability can play an important role in punishing the importer of damage and preventing him from committing the harmful act again in the future; However, the mismatch between the amount of damages and deterrence and the type and degree of guilt, as well as the existence of representative and pure responsibilities and the responsibility of recognizing individuals due to mistakes and unavoidable accidental events, is a measure of guilt and the possibility of civil liability insurance. It has faced restrictions through civil liability; For this reason, some believe that this can be achieved in other ways, such as guaranteeing criminal enforcement or creating financial incentives and better disciplinary and regulatory oversight. This study aims to help establish a proper civil liability system and address legal loopholes in the proper implementation of the provisions relating to compensation for damages, which will put you at risk of extinction. This article, in a descriptive-analytical manner and with a comparative approach, has examined the theoretical principles, goals, and methods of compensation in civil liability in Iranian, French, and British law.

Keywords: Comparative Study, Compensation, Civil Liability, Iranian Law, French and English Law.

---

1 -PhD Student, Islamic Azad University, Ardabil Branch, Department of Law, Private Law. Email: ahmad.mirzaee1963@gmail.com

2- Assistant Professor, Islamic Azad University, Ardabil Branch, Department of Law, Private Law. Responsible author, email: drlotfi1346@yahoo.com

3- Assistant Professor, Islamic Azad University, Ardabil Branch, Department of Law, Private Law. Email: m.bashkooch39@gmail.com